

Podstawy programowe w szkołach podstawowych w zakresie wiedzy o lesie a treści kształcenia w edukacji leśnej realizowanej przez nadleśnictwa Lasów Państwowych

Andrzej Grzywacz

Streszczenie. Przedstawiono osiągnięcia i niedostatki w edukacji leśnej realizowanej przez Lasy Państwowe, na tle podstaw programowych obowiązujących w szkołach podstawowych. Wskazano na pewien rodzaj asymetrii między działalnością nadleśnictw i szkół w tym zakresie. Uznano za pilną potrzebę opracowanie wspólnych standardów programowych, standardów osiągnięć oraz tzw. standardów sposobności dla szkół podstawowych, przygotowanych przez edukatorów leśników i nauczycieli dydaktyków zajmujących się problematyką nauczania przyrodniczego. Przedstawiono propozycję wspólnych studiów podyplomowych z zakresu edukacji leśnej, dla nauczycieli i leśników. Uznano za potrzebę wdrażanie w trakcie zajęć terenowych w lasach nowych trendów pedagogicznych i z zakresu tzw. edukacji XXI wieku.

Słowa kluczowe: edukacja leśna, podstawy programowe, treści kształcenia z zakresu wiedzy o lesie, usługi edukacyjne Lasów Państwowych, nowe trendy w nauczaniu

Abstract. Core curriculum in primary schools in the field of forest education and the content of education in forest education implemented by the Forest District of the State Forests. The paper presents achievements and shortcomings in forest education implemented by the State Forest, on the background of the existing curricula in primary schools. Pointed to some kind of asymmetry between the activities of forest districts and schools in this area. It was considered the urgent need to develop common standards of curriculum, standards and so-called achievements. standards, opportunities for primary schools, prepared by educators and teachers, foresters, educators dealing with the natural learning. The paper proposes a joint post-graduate studies in the field of forestry education, teachers and foresters. It was considered the need for implementation during the fieldwork in the forests of new trends and the scope of the so-called teaching. twenty-first century education.

Keywords: forestry education, core curricula, learning content to the knowledge of the forest, State Forests, educational services, new trends in teaching

Stan edukacji leśnej w Polsce oraz perspektywy jej rozwoju, sukcesy i porażki w tym względzie Lasów Państwowych, osiągnięcia i niedostatki formalnej i nieformalnej edukacji leśnej społeczeństwa, były już przedmiotem i celem licznych analiz. Zajmowali się tymi zagadnieniami między innymi: Chrzanowski 2004, Czołnik 2009, Grzywacz 1997, 2000, 2007, 2010, Gwiazdowicz (red.) 2009, Żornaczuk 2007. Szczegółowe dane liczbowe zawierają „Raporty z działań edukacyjnych Lasów Państwowych” z poszczególnych lat, w okresie 2004-2009, przygotowywane pod kierunkiem Chrzanowskiego.

W ostatnich latach przygotowano i wdrożono prawne zasady edukacji leśnej, stała się ona działalnością planową, przygotowano strategię, zawierającą konkretne cele i zadania, nadleśnictwa przygotowują programy i coroczne sprawozdania, odbywają się szkolenia dla pracowników LP w zakresie prowadzenia zajęć z dziećmi i młodzieżą. Około 8 tys. leśników część swojego czasu pracy poświęca działalności edukacyjnej, z czego ponad 60% stanowią leśniczowie i podleśniczowie (tab. 1). Wzrasta liczba uczestników usług edukacyjnych świadczonych przez LP, jest to przeciętnie rocznie (w ostatnich latach) ok. 1,6 mln osób biorących udział w różnych formach edukacji oraz ok. 0,8 mln osób uczestniczących w imprezach organizowanych przez LP (festyny, targi, warsztaty itp.), z czego ponad 45% to uczniowie szkół podstawowych (tab. 2). Stale wzrasta ilość obiektów dydaktycznych o bardzo zróżnicowanym charakterze, systematycznie modernizowana i udoskonalana. Jest to 47 ośrodków edukacyjnych, 234 izby leśne, 466 zielonych klas, 833 ścieżek edukacyjnych, 1718 powierzchni (punktów) dydaktycznych oraz 2043 innych obiektów stale wykorzystywanych w ramach prowadzenia zajęć przez nadleśnictwa LP (tab. 3). Pod wieloma względami w tym zakresie przoduje 19 Leśnych Kompleksów Promocyjnych. Wydatki bezpośrednie (bez kosztów osobowych) na edukację leśną w LP wynoszą w ostatnim okresie ok. 18 mln zł rocznie, w tym koszty własne nadleśnictw ok. 14 mln, pozostałe wydatki finansują inne instytucje i organizacje (Raporty 2004-2009).

Są jednak słabsze strony dotychczas prowadzonej edukacji leśnej. Jest to ograniczona dostępność do zajęć i bazy edukacyjnej, gdyż tylko ok. 23% uczniów wszystkich typów szkół w kraju styka się z edukacją prowadzoną przez leśników, w szczególności dotyczy to uczniów i szkół z dużych miast i aglomeracji. Na ogół programy i treści kształcenia są „zbyt ambitne” i nie zawsze przystosowane do wieku, poziomu wiedzy i możliwości percepcyjnych dzieci i młodzieży, o czym wiemy z porównania treści zajęć prowadzonych w nadleśnictwach z podstawami programowymi obowiązującymi aktualnie w szkołach i opiniami pedagogów (Grzywacz 2010).

Stwierdza się brak wyważenia w tematyce i treściach kształcenia edukacji leśnej proporcji między problemami wiedzy o lasach i leśnictwie a innymi przekazywanymi wiadomościami, zwłaszcza z ochrony przyrody i środowiska. Na przykład w samooceńczeniu nadleśnictw ścieżki dydaktyczne mają charakter przyrodniczo-leśny w 64%, przyrodniczy w 14%, leśny w 12%, a z inną tematyką w 10%. Tematyka przystanków na ścieżkach edukacyjnych jest bardzo różnorodna i rozproszona, na 4178 przeanalizowanych tablic było aż 306 tematów, z czego tylko 47% dotyczyło bardzo szeroko rozumianego leśnictwa (Żornaczuk 2007).

Tab. 1. Pracownicy Lasów Państwowych zajmujący się edukacją leśną³

Table 1. Employees of the State Forests involved in forest education

Edukatorzy w LP	Rok					
	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Pracownicy ogółem (osoby)	4409	4829	6732	7565	8001	7676
Leśniczowie i podleśniczowie	2864	3128	4231	4678	4866	4748
%	64,9	64,8	62,8	61,8	60,8	61,8

³ „Raporty z działalności edukacyjnej Lasów Państwowych”

Tab. 2. Formy i frekwencja uczestników edukacji leśnej realizowanej w LP³*Table 2. Forms and attendance of participants taking place in SF forest education*

Formy edukacji	Rok					
	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Lekcje terenowe	11193	13502	13605	13822	14736	14418
Spotkania z leśnikami w szkołach	4965	4965	5307	4909	4930	4756
Prelekcje i wykłady poza szkołą	4327	4995	5307	1901	1832	1620
Konkursy różnych typów	1194	1357	1226	1374	1675	1391
Akcje i imprezy okolicznościowe	2606	2410	4427	2623	2956	2558
Wystawy edukacyjne (przyrodnicze)	388	338	342	473	494	496
Liczba uczestników (w tys.)	1468	1866	1894	1727	1241	1052
Liczba uczestników w innych imprezach (festyny, targi, warsztaty itp.) (w tys.)	615	670	910	883	875	713

Tab. 3. Obiekty Lasów Państwowych służące do edukacji leśnej społeczeństwa³*Table 3. Facilities of State Forests for forest education of the society*

Obiekty	Rok					
	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Ośrodki edukacyjne	27	25	32	40	47	50
Izby edukacji leśnej	131	202	201	235	234	235
Wiaty edukacyjne (zielone klasy)	133	225	322	458	466	453
Leśne ścieżki edukacyjne	601	688	746	833	833	897
Powierzchnie (punkty) edukacyjne	374	584	1197	1348	1718	1680
Inne obiekty	702	780	1272	1635	2043	2243

Najczęstszą tematyką tablic na przystankach ścieżek dydaktycznych było (w kolejności): sosna, gatunki drzew w okolicy, gatunki roślin w lesie, mrowisko, ptaki leśne, „ptasi budzik”, odnowienie naturalne, szkółka leśna, typy siedliskowe lasu, uprawa, ochrona lasu, ochrona przeciwpożarowa, pomniki przyrody, rezerваты, dokarmianie zwierząt (ptaków), chrust, co to jest las, martwe drewno. Należy zapytać czy rzeczywiście są to najważniejsze treści, które Lasy Państwowe (czy wszystkie z nich), chcą przekazywać dzieciom i młodzieży na organizowanych przez siebie zajęciach. Dość często zdarza się, że tablice informacyjne na ścieżkach zawierają trudne terminy, niezrozumiałe dla dzieci, zaczerpnięte z fachowego, branżowego języka leśników i my-

³ „Raporty z działalności edukacyjnej Lasów Państwowych”

śliwych, nieobjaśnione skróty, niestosowane w szkołach łacińskie nazwy roślin i zwierząt, zespołów roślinnych itp. Zbyt duży jest udział (ponad 70%) ścieżek uniwersalnych (przeznaczonych dla wszystkich), a zbyt mały kierowanych do określonych grup wiekowych, np. do uczniów szkół podstawowych, oddzielnie dla nauczania zintegrowanego (klasy I – III) i nauczania blokowego (klasy IV – VI). Tylko około 30% nadleśnictw ma opracowane programy do zajęć edukacyjnych (w większym lub mniejszym stopniu skonsultowane z nauczycielami), inne realizują zajęcia według własnego uznania, najlepszej woli i wiedzy konkretnych osób prowadzących zajęcia, czasami według intuicji edukatorów (Czołnik 2009, Grzywacz 2010).

A jak wygląda stan przekazywania wiedzy o lasach w ramach formalnej edukacji leśnej, realizowanej przez szkoły podstawowe z przedmiotów biologia i przyroda. W dotychczasowej opinii pedagogów las w programie przedmiotu „Przyroda” jest bardziej miejscem niż celem edukacji. To bardzo ważne stwierdzenie ukazujące programowo powody niezbyt dużego zainteresowania szkół przekazywaniem bezpośrednio na lekcjach wiedzy o lesie i leśnictwie. Uważają oni, że „Las jest niezwykle bogatym środowiskiem, stymulującym rozwój poznawczy i sensoryczny dziecka. Niezwykła ilość dźwięków, zapachów, kolorów, gatunków roślin, zwierząt i grzybów, jakich uczeń (dziecko) może doświadczać w lesie, działa na jego wyobraźnię i sprawia, że poziom pobudzenia emocjonalnego jest wyższy w lesie, niż w szkole, a możliwości percepcji i zapamiętywania większe” (Kozłowska – Rajewicz i inni 2009). W jednym z podręczników „Przyroda” dla klasy V i VI na 70 lekcji, są cztery lekcje dotyczące środowiska leśnego oraz przyrody lasu, nie ma w ogóle treści o gospodarstwie leśnym.

W „Podstawach programowych kształcenia ogólnego” (2009), w nauczaniu zintegrowanym w klasach I – III, są stwierdzenia „uczeń ma być wychowywany dla zrozumienia i poszanowania przyrody. Ma potrafić: rozpoznawać rośliny i zwierzęta żyjące w różnych środowiskach (las, pole uprawne, sad i ogród); opisywać sposoby przystosowania się zwierząt do poszczególnych pór roku (odloty i przyloty ptaków, zapadanie w sen zimowy); wymienić warunki konieczne do rozwoju roślin i zwierząt w gospodarstwie domowym, w szkolnych uprawach i hodowlach; wyjaśnić, jaki pożytek przynoszą zwierzęta środowisku; scharakteryzować zagrożenia dla środowiska przyrodniczego ze strony człowieka (np. wypalanie łąk i ściernisk, pożary lasów, zachowanie czyszy w parku i lesie, pomaganie zwierzętom przetrwać zimę i upalne lato); przedstawić zagrożenia ze strony zwierząt (niebezpieczne i chore zwierzęta) i roślin (trujące rośliny i grzyby) i zachować się w sytuacji zagrożenia”.

Kończąc ten etap edukacji uczeń powinien znać różne ekosystemy i widzieć, jak je chronić (w tym las). Zaleca się, aby formą kształcenia były także zajęcia w terenie.

Natomiast według starej (z 2003 r.), ale nadal obowiązującej „Podstawy programowej kształcenia ogólnego” w nauczaniu z przedmiotu „Przyroda” w klasach IV – VI, przyjmuje się jako ogólne cele: zaciekawienie światem przyrody; stawianie hipotez na temat zjawisk i procesów zachodzących w przyrodzie i ich weryfikacja; poszanowanie przyrody; praktyczne wykorzystywanie wiedzy przyrodniczej; obserwacje, porównania i doświadczenia. Las tylko w 2 punktach jest celem i bezpośrednio treścią edukacji przyrodniczej, gdzie uczeń obserwuje i nazywa typowe organizmy lasu, łąki i pola uprawnego oraz gdy rozpoznaje i nazywa warstwy lasu i charakteryzuje panujące w nich warunki abiotyczne. Treści nauczania są wyspecyfikowane w 21 punktach, w których nigdzie wprost nie pojawia się termin „las”, „ekosystem leśny”.

Bardzo rozczarowuje lektura obszernego podręcznika akademickiego „Dydaktyka biologii i ochrony środowiska” (2006) pod redakcją Stawińskiego i Walosik, gdzie nie znajdujemy w ogóle odniesień i wskazań dla nauczycieli odnośnie działalności Lasów Państwowych w zakresie edukacji leśnej, tak jakby jej w ogóle w naszym kraju nie było. Oznacza to, że studenci, przyszli nauczyciele biologii i ochrony środowiska, w trakcie studiów nie uzyskują wiedzy o możliwości współpracy z nadleśnictwami. Taki czysto biologiczny stosunek do pro-

gramów z przedmiotu przyroda realizowany jest również np. przez Podyplomowe Międzydziałowe Studium Nauczania Przyrody Uniwersytetu Warszawskiego, gdzie w ramach programu studiów znajdują się problemy: organizmy w środowisku przyrodniczym, biologia człowieka, chemia w życiu codziennym, podstawy fizyki, zjawiska i procesy w przyrodzie, środowisko geograficzne, topografia, edukacja ekologiczna, multimedia w nauczaniu przyrody, organizmy w środowisku człowieka, regionalne elementy krajobrazu Polski, obserwacje astronomiczne, dydaktyczne podstawy edukacji przyrodniczej (3 semestry łącznie 360 godzin zajęć). Natomiast zajęcia z pracowni biologicznej obejmują: bioindykację środowiska słodkowodnego, wybrane zagadnienia fizjologii kręgowców, elementy mikrobiologii oraz podstawy biochemii. Nie ma w tym programie omówienia przyrody w zastosowaniu praktycznym – leśnictwa, rolnictwa, hodowli zwierząt, produkcji żywności i leków itd. (internet).

Powstaje zasadnicze pytanie, czy podstawy programowe szkół i podstawy programowe edukacji leśnej realizowanej w Lasach Państwowych są uzgodnione, skorelowane, „kompatybilne”, czy szkoły i nadleśnictwa programowo współpracują, działają niezależnie czy też rywalizują, czy następuje uzupełnianie, czy dublowanie tematyki zajęć prowadzonych przez nauczycieli i leśników zarówno na lekcjach w szkołach, jak i na zajęciach w lesie.

Wydaje się, że jest pilna potrzeba opracowania przez Lasy Państwowe w porozumieniu z ekspertami z Ministerstwa Edukacji Narodowej (pedagogami i metodykami) wspólnych dla nadleśnictw standardów programowych, standardów osiągnięć oraz tzw. standardów sposobności (czyli zadań szkół i nadleśnictw) dla poszczególnych grup wiekowych, w pierwszym rzędzie dla szkół podstawowych (gdź jest to najliczniejsza grupa uczestników zajęć w lasach i zajęć prowadzonych przez leśników w szkołach). Do tej pory występuje bowiem zbyt duże rozproszenie tematyczne, dowolność, niedostosowanie treści kształcenia do posiadanej wiedzy oraz możliwości jej przyswajania przez uczniów i młodzież. W szeregu przypadkach nauczyciele uczą o lesie zbyt „biologicznie”, a leśnicy zbyt „gospodarczo”, najlepsza byłaby edukacja przyrodniczo-leśna, obejmująca oba te obszary wiedzy, czyli tzw. zintegrowana edukacja leśna, na potrzebę rozwijania której już dawno wskazywano (Grzywacz 2002).

Wcześniej już przedstawiano propozycje wspólnych studiów podyplomowych z zakresu „Edukacji leśnej”, wspólnych dla nauczycieli i leśników. Wydaje się to propozycją korzystną, gdyżby można było liczyć na wsparcie finansowe Lasów Państwowych. Na razie są to tylko propozycje i po raz kolejny zgłaszane prośby o wspólne opracowanie podstaw programowych edukacji leśnej zawierające: cele, zadania nadleśnictw, zadania szkół, treści nauczania oraz osiągnięcia uczniów, jakie powinni zdobyć w zakresie wiedzy i umiejętności dotyczących lasu i leśnictwa.

Postępy w wielu dziedzinach nauki i wiedzy spowodowały i powodują stale, znaczne zmiany w nauczaniu, bardzo modyfikujące metody i środki edukacji, na różnych poziomach nauczania. Przykładem tego może być wyjątkowy sukces popularnie napisanej książki G. Dryden i J. Vos „Rewolucja w uczeniu”, wydanej w wielu krajach i językach, której tłumaczenie polskie ukazało się w 2000 r. Przedstawiono tam nowe teorie uczenia się i wizje uczonego się i doskonalącego się społeczeństwa. Przyjęto, że: żyjemy u początków największej rewolucji w dziejach rozwoju ludzkości; wiemy jak przechowywać całą wiedzę nagromadzoną do tej pory na przestrzeni wieków i jak ją udostępniać równocześnie nieomal na całym świecie; rewolucja w uczeniu musi iść za rewolucją w środkach masowej komunikacji; wszyscy mogą korzystać z nastania ery internetu i innych wynalazków zaawansowanej techniki. Szczególnie podkreśla się w tej książce, że: nauka jest najbardziej efektywna, kiedy sprawia radość; najcenniejsze w uczeniu się jest pozytywne nastawienie; mózg może nieustannie się uczyć, od urodzenia aż po kres życia; uczymy się w 10% z tego, co czytamy, w 20% z tego, co słyszymy, w 30% z tego, co widzimy, a w 50% z tego, co widzimy i słyszymy, w 70% z tego, co sami mówimy i 90% z tego, co mówimy i robimy; uczymy się poprzez to, co widzimy,

słyszemy, wyczuwamy smakiem i węchem, czego dotykamy, co robimy, wyobrażamy sobie, wyczuwamy intuicyjnie, czujemy.

W kilku przodujących krajach świata pod względem postępu cywilizacyjnego trwa ofensywa edukacyjna w szkołach na różnych poziomach nauczania, która ma za zadanie zmianę systemu wyrosłego jeszcze w XVII wieku, który wprowadził w Europie, a także w Polsce, Jan Amos Komeński, w znacznej części obowiązującego do tej pory, na system na miarę współczesnych potrzeb i podsumowujący najnowsze zdobycze nauk pedagogicznych. Szerzej na ten temat pisał Grzywacz (2011).

Wydaje się, że w ramach unowocześniania i samodoskonalenia się form i metod prowadzenia edukacji leśnej przez nadleśnictwa Lasów Państwowych, dobrze byłoby systematycznie, stopniowo wprowadzać również nowe sposoby przekazywania wiedzy i nauczania opisywane w licznych publikacjach dotyczących tzw. edukacji XXI wieku. Są one bardziej skuteczne i obok zdobywania wiedzy i umiejętności, zapewniają również nauczanie wartości i budowanie charakteru ucznia, w tym właściwy stosunek do przyrody.

Literatura

- Dyden G., Vos J. 2000. Rewolucja w uczeniu. Wydawnictwo Moderski i S-ka, Poznań.
- Chrzanowski T. 2004. Sukcesy i porażki edukacji przyrodniczo-leśnej. [w:] Współczesne problemy wielofunkcyjnego gospodarstwa leśnego – las bliżej społeczeństwa. Wydawnictwo PTL, Waplewo.
- Czołnik B. 2009. Edukacja leśna społeczeństwa w jednostkach Lasów Państwowych. Rozprawa doktorska, Wydział Studiów Edukacyjnych Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań.
- Grzywacz A. 1997. Edukacja leśna społeczeństwa w Leśnych Kompleksach Promocyjnych [w:] Materiały Sesji Naukowej Polskiego Towarzystwa Leśnego, Jedlnia, 22-36.
- Grzywacz A. 2000. Edukacja leśna społeczeństwa. Biblioteczka leśniczego, z. 138. Wydawnictwo Świat, Warszawa.
- Grzywacz A. 2002. Zintegrowana edukacja leśna na poziomie podstawowym. Stud. i Mat. CEPL, Rogów, 1(6), 50-64.
- Grzywacz A. 2007. Edukacja leśna w Polsce, stan obecny i perspektywy. [w:] Materiały Konferencji Towarzystwa Przyjaciół Lasu, Jedlnia, 12-24.
- Grzywacz A. 2010. Możliwości i ograniczenia w prowadzeniu edukacji przyrodniczo-leśnej społeczeństwa [w:] Leśnictwo i drzewnictwo polskie na tle leśnictwa krajów Unii Europejskiej. SITLiD, Łągow, 69-77.
- Grzywacz A. 2011. Stan i perspektywy średniego i wyższego szkolnictwa leśnego [w:] III Zimowa Szkoła IBL, Sękocin Stary (w druku).
- Gwiazdowicz D. (red.) 2009. Edukacja przyrodniczo-leśna. Poradnik. Ośrodek Kultury Leśnej, Gołuchów – Poznań.
- Kozłowska-Rajewicz A., Basińska A., Kęsicka H., Berlińska A., 2009. Metody i formy pracy w edukacji przyrodniczo-leśnej. [w:] Edukacja przyrodniczo-leśna. Poradnik. D. Gwiazdowicz (red.). Ośrodek Kultury Leśnej, Gołuchów – Poznań, 22-42.
- Podstawy programowe kształcenia ogólnego. 2003. MEN, Warszawa.
- Podstawy programowe kształcenia ogólnego. 2009. MEN, Warszawa.
- Raporty z działań edukacyjnych Lasów Państwowych. 2004-2009. T. Chrzanowski (red.) CILP, Warszawa.
- Stawiński W., Walosik A. (red.) 2006. Dydaktyka biologii i ochrony środowiska. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Żornaczuk A. 2007. Analiza realizacji i wytyczanie perspektyw rozwojowych edukacji przyrodniczo-leśnej w PGL Lasy Państwowe. Rozprawa doktorska, Wydział Leśny SGGW, Warszawa.

Andrzej Grzywacz
Katedra Ochrony Lasu i Ekologii
SGGW Warszawa
andrzej_grzywacz@sggw.pl